

Notat

Språkforhold i Afrika sør for Sahara

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon (Landinfo) skal som faglig uavhengig enhet innhente og analysere informasjon om samfunnsforhold og menneskerettigheter i land som Utlendingsdirektoratet, Utlendingsnemnda og Arbeids- og inkluderingsdepartementet til enhver tid har behov for kunnskap om for å kunne løse sine oppgaver.

Landinfos rapporter er basert på opplysninger fra både offentlige og ikke offentlige kilder. Opplysningene er innsamlet og behandlet i henhold til kildekritiske standarder. Kilder som av ulike grunner ikke ønsker å bli offentliggjort, er ikke nevnt ved navn.

Opplysningene som blir lagt fram i rapportene, kan ikke tas til inntekt for et bestemt syn på hva praksis bør være i utlendingsforvaltningens behandling av søknader. Rapportene er heller ikke uttrykk for norske myndigheters syn på de forhold og land som rapportene omhandler.

© Landinfo 2008

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Landinfo er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov.

Alle henvendelser om Landinfos rapporter kan rettes til:

Landinfo
Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon

Storgaten 33 A
Postboks 8108 Dep
N-0032 Oslo

Tel: 23 30 94 70

Fax: 23 30 90 00

E-post: mail@landinfo.no

www.landinfo.no

SUMMARY

The language situation in Africa south of the Sahara is generally complex. A majority of Africans are multilingual, but languages are rarely learned in formal settings. Mixing of several languages is common, and few African languages have a written standard. The former colonial languages English, French and Portuguese are still the most important languages on the continent, both in standard form as official languages and in pidginised varieties as lingua franca for large groups. Arabic and several other African languages are also important for regional communication.

SAMMENDRAG

Språkforholdene i Afrika sør for Sahara er generelt komplekse. Mer enn halvparten av Afrikas befolkning er flerspråklig, men språk læres sjelden under formaliserte forhold. Blanding av ulike språk er utbredt, og få afrikanske språk har noen skriftlig norm. De tidligere kolonisspråkene engelsk, fransk og portugisisk er fremdeles de viktigste språkene på kontinentet, både i standardisert form som offisielle språk og i pidginiserte varianter som lingua franca for store grupper. Arabisk og flere andre afrikanske språk er også viktige for kommunikasjon regionalt.

INNHold

1. Innledning	5
1.1 Språk, dialekt og sosiolekt	5
1.2 Morsmål kontra førstespråk/hovedspråk	5
1.3 Kodeveksling	6
1.4 Pidgin- og kreolspråk	6
1.5 Lingua franca	6
1.6 Offisielle språk, nasjonalspråk og regionale språk	7
2. Spesielle trekk ved språksituasjonen i Afrika	8
2.1 Flerspråklighet	8
2.1.1 Afrikanere lærer sjelden språk på kurs eller skole	8
2.1.2 Bruk av lingua franca	8
2.1.3 Språkblanding og kodebytte	9
2.1.4 Kreolvarianter av kolonispråk	10
2.2 Manglende standardisering	11
2.2.1 Få afrikanske skriftspråk har særlig stor utbredelse	11
2.2.2 Flytende ortografi (stavemåte)	12
2.3 Landegrenser og språkområder	12
2.4 Språk og etnisitet	13
3. Bruk av tidligere kolonispråk	14
3.1 Påvirkning fra afrikanske språk	14
3.1.1 Uttale	14
3.1.2 Orddannelse og setningsbygning	15
3.1.3 Lånord	15
3.1.4 Variasjon i afrikanske språks påvirkning på fransk, engelsk og portugisisk	15
3.2 Arkaiske trekk	15
3.3 Språknivå og utdannelsesnivå	15
3.4 Finnes det afrikanere som bare behersker engelsk, fransk eller portugisisk?	16
3.5 Kolonispråkene i dag	16
3.5.1 Engelsk	16
3.5.2 Fransk	17
3.5.3 Portugisisk	17
4. Bruk av arabisk	18
5. Referanser	19

1. INNLEDNING

Dette notatet tar for seg trekk ved språksituasjonen i Afrika sør for Sahara.¹ Språkforholdene i denne regionen er på mange måter betydelig mer komplekse enn de vi kjenner fra europeiske land. Fokuset i dette notatet er særlig satt på språkforhold som er relevante i saker som er til behandling i norsk utlendingsforvaltning.

For grundigere informasjon om språksituasjonen i regionen, henviser vi til standardverket *African Languages – An Introduction* (Heine & Nurse 2000).

Alle navn på afrikanske språk er satt i halvfet skrift i notatet.

1.1 SPRÅK, DIALEKT OG SOSIOLEKT

Sett fra et språkvitenskapelig ståsted kan et *språk* defineres som et ytringssystem hvor de som bruker det forstår hverandre. Innenfor et språk kan det finnes en rekke *dialekter*, definert som varianter knyttet til bestemte geografiske områder. En *sosiolekt* er en språkform som er felles for en sosial gruppe. En kan finne forskjellige sosiolekter innenfor en dialekt eller et språk.

Imidlertid er skillet mellom hva som regnes som språk og dialekt som oftest politisk betinget mer enn basert på språkvitenskapelige kriterier. **Arabisk** er for eksempel definert som ett språk både av brukerne og utenforstående, på tross av at arabiske dialekter fra Marokko til Irak skiller seg såpass fra hverandre at brukerne ikke forstår hverandre. Samtidig snakker vi om tre språk i Skandinavia, selv om den gjensidige forståelsen mellom norsk, svensk og dansk er ganske stor.

I en afrikansk sammenheng brukes begrepene språk og dialekt ofte om hverandre, og sier mer om holdningen til språkformen enn noe annet – som når standardengelsk betegnes som et språk i Liberia, mens de afrikanske språkene ofte kalles dialekter. Det å kalle for eksempel **krahn** for en dialekt sier primært at det er en språkform som ikke har særlig prestisje, noen godt etablert skriftlig norm eller offisiell plass, og betyr ikke at det er en dialekt av et annet språk i språkvitenskapelig forstand.

1.2 MORSMÅL KONTRA FØRSTESPRÅK/HOVEDSPRÅK

Morsmål er et litt problematisk begrep fordi det så ofte forstås helt bokstavelig som det (eneste) språket mor lærte en som barn. I en flerspråklig setting vil realiteten ofte være at et barns foresatte (bevisst eller ubevisst) faktisk lærer barnet flere språk under oppveksten. I tillegg kan et barn også lære andre språk av andre i omgivelsene – lekekamerater, på skole, naboer, osv. Mange barn vil dermed vokse opp med flere språk de behersker like godt, og det/de vil ikke nødvendigvis være språket/språkene noen av foreldrene vokste opp med.

Et mer anvendelig begrep i en afrikansk sammenheng er å snakke om noens *førstespråk* eller *hovedspråk*. Begge begrepene kan referere både til ett eller flere språk, siden mange er flerspråklige og ikke nødvendigvis bruker ett av flere språk særlig mer enn andre.

¹ Afrikanske land som ikke omfattes av denne definisjonen i dette notatet er Algerie, Egypt, Libya, Marokko og Tunisia i Nord-Afrika samt Komorene, Madagaskar, Mauritius og Seychellene i Det indiske hav.

Til slutt er det viktig å understreke at det ikke er uvanlig at noen skifter førstespråk/hovedspråk i løpet av livet. En migrant kan dermed få et helt nytt språk (eventuelt flere) som hovedspråk, eller ett/flere av språkene hun/han behersker kan bli mer dominerende i dagliglivet enn det var tidligere siden hun/han har bosatt seg i et område hvor dette/disse språket/språkene dominerer.

1.3 KODEVEKSLING

Kodeveksling vil si at personer som behersker flere språk rutinemessig blander flere språk i samtale med andre.² Dette kan dreie seg om alt fra utstrakt bruk av lånord, til samtaler hvor språkblanding er normen og det vil være bortimot umulig å peke ut ett av dem som hovedspråk. Denne formen for kodeveksling er svært utbredt i afrikanske bysamfunn.

1.4 PIDGIN- OG KREOLSPRÅK

Et *pidginspråk* er et språk som ikke snakkes av noen som førstespråk. Slike språk utvikler seg som kommunikasjonsmiddel mellom folk som ikke har noe felles språk. De fleste utbredte pidginspråk har et ordforråd basert på et viktig verdensspråk som engelsk, fransk, spansk, arabisk eller kinesisk (i noen tilfeller en kombinasjon av flere), mens uttale og grammatikk ofte er sterkt influert av lokale språk i området hvor språkformen oppstår.

Pidginspråk brukes ofte bare i bestemte sammenhenger, og har derfor ofte en svært enkel grammatikk, få bøyningsformer og et ordforråd begrenset til hva som trengs i slike sammenhenger.

Et *kreolspråk* er et pidginspråk som en gruppe mennesker har begynt å bruke som hovedspråk. Siden et kreolspråk fungerer som folks viktigste eller eneste språk, må det kunne fylle alle de språklige behovene disse menneskene har. Kreolspråk utvikler dermed det vokabularet som trengs og får en betydelig mer nyansert grammatikk enn pidginspråk.

Selv om begrepene pidgin og kreol er definert som klart ulike innen språkvitenskapen, så brukes de om hverandre i dagligtalen i landene hvor slike språkformer er utbredt. I tillegg brukes ofte også det opprinnelig franske begrepet *patois* om språkformer med kreol- eller pidgintrekk.

1.5 LINGUA FRANCA

Et *lingua franca* er et språk som brukes når folk ikke har noe felles førstespråk eller hovedspråk. Engelsk er i dag verdens mest utbredte lingua franca, men regionalt finnes det mange ulike språk med en lingua franca-funksjon rundt i verden.

Ofte er det slik at det er flere som bruker et språk som lingua franca enn det er folk som har det som førstespråk/hovedspråk, slik tilfellet er med nettopp engelsk. Det kan være variasjon i hvordan språket brukes mellom dem som har det som førstespråket sitt, og dem som bruker det som et lært fremmedspråk.

² For en betydelig mer utdypet definisjon av begrepet, se Myers-Scotton 1997:3-5. I Afrika dreier kodeveksling seg som oftest om blanding av ulike språk, men begrepet kan også brukes om veksling mellom ulike varianter av samme språk, altså mellom standardspråk, dialekter og/eller sosiolekter. I en norsk sammenheng er kodeveksling vanlig særlig blant personer med innvandrerbakgrunn når de prater seg i mellom.

1.6 OFFISIELLE SPRÅK, NASJONALSPRÅK OG REGIONALE SPRÅK

Ulike stater gjør forskjellige valg når det gjelder hvor mange og hvilke(t) språk de velger å gi spesiell status. De fleste stater har ett offisielt språk, som brukes i nasjonalforsamlingen, rettsapparatet og offentlig administrasjon. Noen land har to eller flere offisielle språk, som dermed er likestilte i offentlig bruk. I tillegg til offisielle språk, velger en del flerspråklige land å gi også andre viktige språk en privilegert status.³ Flere land kaller disse for nasjonale språk, og selv om de har færre offisielle bruksområder enn offisielle språk, blir de brukt i større grad enn andre lokale språk.

Ett eksempel er Den demokratiske republikken Kongo, hvor fransk er offisielt språk, mens **lingala**, **kikongo**, **swahili** og **tshiluba** har status som regionale språk. Mens statlig forvaltning bruker fransk, brukes de regionale språkene blant annet på lavere klassetrinn i skoleverket og i statlig kringkasting. Tilsvarende er offisielt språk i Nigeria engelsk, mens **hausa**, **igbo** og **yoruba** har regional status. I begge land finnes det imidlertid en rekke andre språk som ikke har noen anerkjent status. I Sør-Afrika har hele elleve språk offisiell status, mens ni andre har status som nasjonalspråk.

³ I Norge opererer vi med samisk som et likeverdig minoritetsspråk med norsk, og det brukes administrativt i sju finnmarskommuner.

2. SPESIELLE TREKK VED SPRÅKSITUASJONEN I AFRIKA

2.1 FLERSPRÅKLIGHET

Afrikanere flest er flerspråklige. Det gjelder stort sett alle som er oppvokst i eller har vært bosatt lenge i byer, men også folk som bor på landsbygda har ofte såpass mye kontakt med andre med annen språklig bakgrunn at de behersker mer enn ett språk. Énspråklige afrikanere tilhører som regel de aller fattigste bøndene på landsbygda, som ikke har noe skolegang og livnærer seg ved jordbruk og sjelden reiser fra landsbyen.⁴ Også personer som har et dominerende afrikansk lingua franca som førstespråk, behersker som oftest ett eller flere andre språk, ikke minst det tidligere kolonispråket i landet.

Selv om flerspråklighet på ingen måte er noe unikt afrikansk, så arter flerspråkligheten i Afrika seg annerledes enn i flerspråklige industriland som for eksempel Belgia, Canada og Sveits. Her følger beskrivelser av viktige trekk ved afrikansk flerspråklighet:

2.1.1 Afrikanere lærer sjelden språk på kurs eller skole

I Norge lærer vi som regel fremmedspråk på skole, universitet eller språkkurs, hvor samtaletrening med folk som har språket som førstespråk sees på som et nyttig supplement. I Afrika læres derimot språk primært gjennom samtale, og bare sekundært gjennom mer organiserte former som kurs eller på skole. Fremmedspråk-opplæring i skoleverket i Afrika er først og fremst konsentrert om innlæring av den normerte varianten av det tidligere kolonispråket i landet, og bare i noen tilfeller normerte utgaver av viktige lokale språk.⁵ Undervisning i afrikanske språk fra andre deler av kontinentet forekommer nærmest ikke, annet enn på noen få universiteter.⁶

2.1.2 Bruk av lingua franca

Fordi det språklige mangfoldet er så voldsomt i mange deler av Afrika, er det svært vanlig i mange områder at enkelte språk har blitt utbredt som lingua franca, og brukes der hvor folk som vil kommunisere med hverandre ikke har noe felles hovedspråk.

Varianter av kolonispråkene engelsk og fransk er svært viktige, men flere afrikanske språk brukes også som lingua franca. De viktigste av disse er:

- **Dioula** – Elfenbenskysten, Guinea, Mali og Burkina Faso

⁴ Personer som tilhører den aller rikeste eliten i et samfunn kan også tillate seg å la være å ta språklige hensyn til andre, og dermed slippe å lære seg andre språk enn sitt eget førstespråk. Det er imidlertid ikke noen automatikk i at personer med slik bakgrunn er énspråklige.

⁵ Eneste undervisningsspråk i skoleverket, selv fra første klasse, er vanligvis et tidligere kolonispråk i afrikanske land. Det er få land hvor normerte standardvarianter av lokale språk er undervisningsspråk, og selv da er det ikke nødvendigvis et språk barna kan fra før i en muntlig variant. De fleste afrikanske barn møter altså et fremmedspråk når de begynner på skolen.

⁶ Unntaket her er **arabisk**, men denne opplæringen er som regel religiøst begrunnet. Merk at arbeidsspråkene i Den afrikanske union er engelsk, fransk, portugisisk og arabisk.

- **Hausa** – Benin, Burkina Faso, Ghana, Kamerun, Niger, Nigeria, Sudan, Togo og Tsjad
- **Juba-arabisk** – Sør-Sudan
- **Kikongo** – Angola, Den demokratiske republikken Kongo og Kongo
- **Lingala** – Angola, Den demokratiske republikken Kongo, Kongo, Den sentralafrikanske republikk
- **Swahili** – Burundi, Den demokratiske republikken Kongo, Kenya, Rwanda, Tanzania, Uganda
- **Wolof** – Gambia, Mauritania og Senegal

Noen av disse språkene er utbredt som førstespråk for store og politisk dominerende grupper i deler av området hvor de snakkes, som **haus**a og **wolof**. Andre var opprinnelig førstespråk for ganske små grupper, som **dioula**, **kikongo**, **lingala** og **swahili**. **Dioula** og **swahili** fikk stor utbredelse ved at gruppene som brukte dem i utgangspunktet drev handel over store områder, mens **lingala** ble utbredt fordi koloniadministrasjonen i Belgisk Kongo og seinere i Zaire gjorde det til et viktig administrasjonsspråk. **Juba-arabisk** oppsto som et pidginspråk i kontakt mellom arabisktalende nordsudanesere og sørsudanesere med annen språkbakgrunn.

Særlig i storbyene i Afrika foregår det en språklig utvikling hvor viktige lingua franca går over til å bli hovedspråk for folk med annen språklig bakgrunn.

2.1.3 Språkblending og kodebytte

I mange flerspråklige industrialiserte samfunn som Belgia, Canada og Sveits er det vanlig at også de reelt flerspråklige bare bruker ett språk av gangen når de snakker med hverandre. En del lånord krysser språkgrensene, men ofte blir dette sett på som et problem.⁷ I flerspråklige land i den tredje verden er det betydelig mer vanlig at flerspråklige skiller mindre mellom språkene de behersker i ulike situasjoner, og blander dem – særlig gjennom kodebytte. Dette fenomenet er veldig utbredt i Afrika.

Som illustrasjon på hvordan kodebytte arter seg rent praktisk, følger et eksempel på en samtale fra Bukavu øst i Den demokratiske republikken Kongo, som pågår mellom fire unge som ser fotball på tv. Samtalepartnerne bruker elementer fra fransk, **lingala** og **swahili** (FRANSK MED KAPITÉLER, *lingala* i kursiv og ellers **swahili**):

A. DIS *omonaki* MATCH *wana*? ... EN TOUT CAS *po na ngai*, IL FALLAIT *kaka* ARBITRE *abimisa* JOUEUR *wana* ... PARCE QUE TANTOT ni *kucheza* *mubaya*, TANTOT ni *kuprovoquer* *benzake* ... *Kobeta* BALLE *ango ayebi ata kobeta malamumu te*.

”Si meg, så dere den fotballkampen? Uansett, som jeg ser det, så måtte dommeren sende han spilleren av banen ... han spiller dårlig, og så provoserer han medspillerne ... Spille sånn, han kan ikke spille engang.”

⁷ Jf. situasjonen i Canada, hvor canadisk fransk skiller seg fra fransk i Frankrike blant annet ved at det lokale språkrådet er svært opptatt av å utvikle franskspråklige begreper der fransk i Frankrike tar inn lånord fra engelsk uten særlig oppstyr.

B. *Ya solo! Ye azalaki na MISSION SPECIALE: kOMARQUER SON VIS-A-VIS, C'EST TOUT. IL EST PROFESSIONNEL TU SAIS.*

”Stemmer! Han hadde et spesialoppdrag: å følge nøye med på motparten, det er alt. Han er profesjonell vet du.”

C. *Muache kwanza shie tusikie MATCH. Ile COMMENTARIES mutaifanya nyuma. LE MATCH EST PLUS IMPORTANT QUE CETTE BLAGUE LA.*

”Vær stille, la oss høre på kampen først. Dere burde la kommentarene være til seinere. Kampen er viktigere enn den vitsen der.”

D. *Bino bozalaka ndenge mini? Si muache fujo!*

”Hvordan er det dere oppfører dere? Vær så snille å holde opp med å bråke!”

(Goyvaerts & Zembele 1992:74-75, engelsk oversettelse av samtalen gjengitt på norsk)

Som det går fram av dette eksempelet, kan det være vanskelig å definere ett av de tre språkene brukt i denne samtalen som det viktigste. Videre er vekslingen mellom de ulike språkene betydelig mer dyptgripende enn bare bruk av lånord – den forutsetter at alle tilstedeværende behersker både ordforråd og grammatikk innenfor alle tre språk godt.

Ikke bare er denne formen for språkblanding gjennom kodeveksling svært utbredt, i en del bysamfunn er den blitt så dominerende at de på folkemunne har fått egne betegnelser. Som eksempel kan vi nevne **sheng** i Nairobi og **indoubil** i Bukavu – begge med store innslag fra **swahili** og andre språk som brukes lokalt, mens en i Douala og Yaoundé kaller en blanding av **pidginengelsk**, fransk og lokale språk for **frananglais**.

2.1.4 Kreolvarianter av kolonispråk

Svært mange afrikanere behersker varianter av kolonispråkene engelsk, fransk eller portugisisk uten å ha skolegang. De har dermed lært disse språkene helt muntlig. Denne utviklingen begynte svært tidlig i mange områder. Særlig engelsk brukt av vestafrikanere med liten eller ingen utdanning har sterke trekk av å være pidginpråk.

Noen av disse variantene av kolonispråk har imidlertid utviklet seg til selvstendige kreolspråk, som brukes som førstespråk av til dels ganske store befolkningsgrupper. En slik kreolvariant av portugisisk er viktigste språk på øygruppa Kapp Verde parallelt med normert portugisisk, og er også viktig i Guinea-Bissau og på São Tomé & Príncipe. I Sierra Leone har store deler av befolkningen i Freetown og omegn en kreolvariant av engelsk kalt **krio** som førstespråk. Det finnes også språkforskere som mener det er grunn til å hevde at den mest utbredte formen for fransk i Abidjan, **nouchi**, nærmer seg status som et selvstendig kreolspråk (Ploog 2002:9-10, 25).

2.2 MANGLENDE STANDARDISERING

I den industrialiserte del av verden er de aller fleste språk standardiserte, vanligvis ved at en dialekt eller sosiolekt har blitt basis for en skriftlig norm. Det er gjerne disse standardiserte variantene vi i utgangspunktet tenker på når vi forholder oss til ulike språk – både førstespråket og eventuelle andre språk vi behersker. Språkernes standardvarianter dominerer i de aller fleste skriftlige ytringer, og har stor påvirkning på dialektene.⁸

Til sammenligning har relativt få afrikanske språk blitt standardisert gjennom en etablert skriftlig norm.⁹ Slike skriftnormer er bare sjelden offisielt språk i noe afrikansk land, og de fleste har heller ikke noen annen form for offisiell status.

Mangelen på standardiserte varianter gjør også at dialektutjevningen som er vanlig i vår del av verden er mer begrenset i mye av Afrika. Imidlertid kan enkelte dialektvarianter som brukes i radio og på tv få en dominans og påvirke andre dialekter i språket. Utstrakt migrasjon kan også bidra til dialektutjevning.

2.2.1 Få afrikanske skriftspråk har særlig stor utbredelse

Selv der hvor det finnes en standardisert skriftlig norm i et afrikansk språk, er det uvanlig at den er i allmenn bruk i skoleverket, i blader og aviser eller i litteratur.¹⁰ Vanligvis er de fleste trykte medier på et tidligere kolonispråk, som også dominerer i skoleverket og høyere utdanning. Det innebærer at de aller fleste lese- og skrivekyndige har blitt det på et fremmedspråk – et fremmedspråk de i mange tilfeller ikke kan fra før. Det betyr også at de som kan lese og skrive ofte i svært liten grad forholder seg til afrikanske språk skriftlig.

⁸ Legfolk som er opptatt av språk fokuserer ofte på muntlig språks (negative) påvirkning på den skriftlige språknormen, men fra et språkvitersynspunkt er påvirkningen fra skriftlig norm på muntlige dialekter i ulike språk et mye viktigere fenomen. Denne påvirkningen er en viktig faktor til at dialektvariasjonen i de fleste språk i den industrialiserte verden blir stadig mindre.

⁹ I de tilfellene hvor det er skjedd, er det ofte som resultat av arbeid gjort av kristne misjonærer for å få oversatt hele eller deler av bibelen til afrikanske språk.

¹⁰ Unntakene er primært **amharisk** i Etiopia, **hausa** i Nigeria og Niger, **somali** i Somalia, **swahili** i Øst-Afrika og **tigrinya** i Eritrea (og Etiopia). Disse språkene har skriftlige tradisjoner som går tilbake til lenge før kolonitida. **Amharisk** og **tigrinya** skrives med et eget etiopisk alfabet, ገጽ. **Hausa**, **somali** og **swahili** ble tidligere skrevet med varianter av det arabiske alfabetet, men i dag brukes det latinske alfabetet.

2.2.2 Flytende ortografi (stavemåte)

Selv i afrikanske språk med en normert skriftlig standard er ortografien som oftest mye mer flytende enn hva vi er vant til. Dette fordi det i liten grad finnes noen sentraliserte organer som har noen reell innflytelse på hvordan folk bruker språkene skriftlig. Folk flest er ofte også betydelig mindre opptatt av slike normer for afrikanske språk.¹¹ Det er ikke uvanlig at samme eller nært beslektede språk/dialekter kan ha flere stavemåter for ord som egentlig er de samme. Dette kan skyldes at språket brukes i et bestemt område som er blitt styrt av flere forskjellige kolonimakter, og det så har fått skriftlige ortografier som gjenspeiler uttaleregler fra de ulike kolonispråkene. Disse ortografiene har i en del tilfeller seinere blitt forsøkt erstattet av mer fonetiske varianter, med varierende hell. Det finnes flere eksempler på at det foreligger konkurrerende skriftnormer for samme språk, og dette gir seg særlig utslag på ortografien.

Selv om afrikanske språk generelt er lite i bruk skriftlig, får dette likevel store konsekvenser særlig på ett felt: for stavemåten av afrikanske navn. Derfor kan for eksempel familienavn som egentlig er de samme, staves markant forskjellig i ulike land. Noen ganger er likhetene ganske tydelige, som i Touré (franskpåvirket ortografi – vanlig i Senegal og Guinea), Touray (engelskpåvirket ortografi – Gambia) og Ture (fonetisk ortografi), eller Kouassi (Elfenbenskysten) og Kwasi og Kwesi (Ghana). Andre ganger kan slektskapet være vanskeligere å spore, som mellom Cissé (Senegal), Ceesay (Gambia og Sierra Leone) og Sesay, Sisay og Seesay (Sierra Leone og Liberia).

Ytterligere forvirrende er det at en rekke språks navn også kan skrives på mange måter. Ett eksempel er det store vestafrikanske språket **dioula**, hvor vanlige varianter er dyula, dyoula, diula, dioula, djula og jula.

2.3 LANDEGRENSER OG SPRÅKOMRÅDER

I vårt hjørne av verden opplever vi ofte at landegrensene også er språkgrensene, og at befolkningen innenfor et land overveiende bruker samme språk. Slik er det ytterst sjelden i Afrika. Ikke bare er det svært uvanlig at bare ett språk dominerer helt innenfor et land, men mange språk dekker også områder som kan strekke seg over flere land. Dermed kan en språkform som brukes i et grenseområde være tilnærmet identisk på begge sider av grensen, samtidig som den skiller seg markant fra dialektene lengre innover i landene.

¹¹ Dette på tross av at de samtidig kan være svært opptatt av å følge etablerte skriftlige normer for fransk, engelsk og portugisisk.

Når landegrensene går mellom land som tilhørte ulike kolonimakter i kolonitida, vil språkformene på de ulike sidene av grensene kunne framvise forskjeller i hvilket kolonispråk som er hovedkilde for lånord. Eksempelvis er **hausa** et dominerende språk med felles skriftnorm på begge sider av grensen mellom Nigeria og Niger. Her er det lite forskjell i dialektene når en krysser grensen, men **hausa** i Niger vil ha stort tilfang av lånord fra fransk, mens **hausa** i Nigeria hovedsakelig henter lånord fra engelsk. Slike forskjeller i tilfang av lånord vil derimot ikke slå ut når landene på begge sider av en grense hadde samme kolonimakt og dominerende kolonispråk, som for **swahili** i Kenya og Tanzania – hvor engelsk er viktigste kilde for lånord i begge land.

2.4 SPRÅK OG ETNISITET

I mange tilfeller er bruk av samme språk et viktig element i forhold til etnisk identifisering. Det er imidlertid viktig å understreke at det også finnes flere andre elementer som er viktige i forhold til opplevelse av etnisk tilhørighet. Dermed kan et språkfellesskap godt omfatte ulike etniske grupper, som i Nord-Nigeria, hvor mange med **hausa** som hovedspråk definerer seg som fulani fordi familien/klanen deres opprinnelig var **fulfuld**talende migranter som bosatte seg i området. Tilsvarende er det større dialektvariasjon innenfor den store etniske gruppen yoruba i Nigeria og Benin enn det er mellom østlige **yorubadialekter** og **bini**.

3. BRUK AV TIDLIGERE KOLONISPRÅK

I de fleste landene i Afrika sør for Sahara er språkene til tidligere kolonimakter fremdeles dominerende i mange sammenhenger, dette gjelder fransk (brukt i både tidligere franske og belgiske kolonier), engelsk og portugisisk.¹² I bare relativt få land dominerer lokale språk mer enn disse.¹³

Bruken av fransk, engelsk og portugisisk i Afrika skiller seg imidlertid til dels kraftig fra hvordan språkene brukes i opprinnelseslandene og andre regioner hvor de er utbredt.

3.1 PÅVIRKNING FRA AFRIKANSKE SPRÅK

De fleste afrikanere som bruker fransk, engelsk eller portugisisk i det daglige bruker en språkform som viser ulike former for påvirkning fra afrikanske språk. Relativt få snakker et tidligere kolonispråk helt i henhold til standardnormen i Frankrike, Portugal eller Storbritannia, og dette gjelder primært de med høy utdanning (se del 3.3 nedenfor). Det er også ganske uvanlig å snakke muntlige varianter av disse språkene slik de snakkes i de tidligere kolonimaktene i dag (eller i andre land hvor de er viktige språk), med unntak for afrikanere som har bodd i lengre perioder i disse landene som migranter.

Påvirkningen fra afrikanske språk kan spores i uttale, orddannelse og setningsbygning og bruken av lånord.

3.1.1 Uttale

Uttalen av engelsk, fransk og portugisisk i Afrika har mange likhetstrekk, selv mellom land som ligger på helt ulike deler av kontinentet.¹⁴ Svært mange afrikanske språk er tonespråk, og dette preger uttalen av tidligere kolonispråk i svært sterk grad. En veldig tydelig artikulert uttale er også utbredt. Videre er det vanlig med monoftongisering av diftonger, som når engelsk *stone* uttales ”stån” og ikke ”stoun”.

Fransk- og portugisisktalende afrikanere med høyere utdanning har som regel svakere afrikanske uttaletrekk enn høyt utdannede engelskspråklige afrikanere.

¹² Spansk og tysk har også hatt en viss rolle som kolonispråk i Afrika, men har i dag minimal betydning.

Spania hadde bare én koloni i Afrika sør for Sahara, Ekvatorial-Guinea. Her er spansk ennå offisielt språk, men i tillegg til fransk og portugisisk. Med tiden er disse blitt viktigere språk enn spansk i landet, fordi spansk ikke brukes ellers i Sentral-Afrika.

Tyskland hadde flere kolonier i Afrika fra 1885 fram til slutten av første verdenskrig: Burundi, Kamerun (dagens Kamerun, pluss deler av det nordøstlige Nigeria), Namibia, Rwanda, Tanganyika (fastlands-Tanzania) og Togoland (dagens Togo, samt østre deler av dagens Ghana). Etter første verdenskrig overtok belgierne, britene og franskmennene kontrollen over disse områdene, og innførte fransk og engelsk som administrasjonsspråk. Tysk er ikke offisielt språk i noe afrikansk land, og er ikke i særlig bruk noe sted i Afrika. Det er generelt bare afrikanere som har arbeidet eller studert i tysktalende land i Europa som behersker tysk i dag.

¹³ Dette gjelder Kenya, Tanzania og Uganda, hvor **swahili** i stor grad har overtatt for engelsk; og Burundi og Rwanda, hvor **kirundi/kinyarwanda** er viktigere enn fransk. Videre dominerer **tigrinya** i Eritrea, **amharisk** i Etiopia, **somali** i Somalia og **arabisk** i Mauritania og Sudan.

¹⁴ I Nord-Sudan og på Afrikas horn er uttalen preget av påvirkning fra semittiske og kushittiske språk. Siden lydsettene i disse språkene i stor grad er overlappende med **arabisk**, har uttalen av engelsk og fransk i denne regionen mye felles med uttalen i arabiske land.

3.1.2 Orddannelse og setningsbygning

Orddannelse skjer generelt som i standardvariantene. Ett unntak er tendensen i nigeriansk engelsk til sammenskriving av adjektiv og substantiv, som i *youngman*. Setningsbygningen kan derimot være preget av grammatiske strukturer i afrikanske språk.

3.1.3 Lånord

Bruk av lånord fra lokale språk er svært utbredt, også skriftlig. Dette gjelder særlig ord og begreper som er vanskelige å oversette, men som er allment kjent i området.

3.1.4 Variasjon i afrikanske språks påvirkning på fransk, engelsk og portugisisk

Det er imidlertid stort variasjonsrom for påvirkningen afrikanske språk har på fransk, engelsk og portugisisk. Hvis vi tar som eksempel bruken av engelsk i Nigeria, kan vi tenke oss en glidende skala mellom ytterpunktene **nigeriansk pidginengelsk** på den ene siden og standardengelsk med såkalt received pronunciation på den andre. De fleste ytringer vil ligge et sted mellom disse ytterpunktene. Jo lengre en beveger seg fra **nigeriansk pidgin** mot standardengelsk, jo mindre vil ytringen preges av uttaletrekk, orddannelse, setningsbygning og lånord fra afrikanske språk. Det er imidlertid sjelden at folk snakker et engelsk helt uten afrikanskpåvirket uttale, selv om de snakker grammatisk korrekt standardengelsk uten innslag av ord fra lokale språk eller former assosiert med **nigeriansk pidgin**.

Tilnærmet samme tendens finner vi i portugisisk og fransk brukt i Afrika.

3.2 ARKAIKE TREKK

Særlig i fransk og engelsk brukt i Afrika er det svært utbredt med formuleringer, ord og vendinger som ofte oppfattes som gammelmodige i fransk- og engelsktalende land i Europa og i Nord-Amerika.

3.3 SPRÅKNIVÅ OG UTDANNELSESNIVÅ

Kunnskaper i et tidligere kolonispråk betyr ikke nødvendigvis at en person har nevneverdig utdanning. En del afrikanere snakker faktisk relativt bra fransk, engelsk eller portugisisk uten å ha særlig skolegang. Samtidig er det helt klart at jo mer normativt korrekt noen snakker et tidligere kolonispråk, jo mer sannsynlig er det at vedkommende har gått en god stund på skole.

I de fleste land i Afrika blir det stort sett bare undervist i lokale språk i de første skoleårene. Men allerede fra ganske tidlig av (gjerne 4. klassetrinn) foregår all undervisning på landets offisielle språk – som oftest språket til den tidligere kolonimakten. Det er faktisk mer utbredt at første skriftlige språk er fransk, engelsk eller portugisisk, og *ikke* et afrikansk språk. Alle som behersker fransk, engelsk eller portugisisk skriftlig har hatt en eller annen form for skolegang.

3.4 FINNES DET AFRIKANERE SOM BARE BEHERSKER ENGELSK, FRANSK ELLER PORTUGISISK?

Som nevnt tidligere (se avsnitt 2.1 ovenfor), så er det få afrikanere som er énspråklige. Disse er også som regel énspråklige på et afrikansk språk, ikke på et tidligere kolonispråk.

Medlemmer av den absolutte eliten i mange afrikanske land har ofte det tidligere kolonispråket i landet som sitt hovedspråk, men også her er det mest utbredt at folk er flerspråklige. Selv den politiske eliten er som oftest avhengig av politisk støtte og legitimitet fra ”folket”, iallfall innenfor sin egen etniske gruppe, og det å ikke beherske språket til sin egen gruppe vil være en klar ulempe for en som hevder å representere den politisk. Samtidig kan det variere i hvilken grad de svært rike og mektige velger å passe på at deres egne barn lærer afrikanske språk.

Det finnes noen få samfunn i Afrika hvor varianter av det tidligere kolonispråket er hovedspråk for store bybefolkninger. Dette gjelder Freetown i Sierra Leone, Abidjan i Elfenbenskysten, i store byer i det sørlige Nigeria og Luanda i Angola. Også her vil imidlertid mange være flerspråklige. Disse variantene av engelsk (Sierra Leone og Nigeria), fransk (Elfenbenskysten) og portugisisk (Angola) er også klart distinkte språkformer med tydelige særtrekk sammenlignet med språkene slik de blir brukt i de europeiske opprinnelseslandene.

3.5 KOLONISPRÅKENE I DAG

3.5.1 Engelsk

Engelsk er offisielt språk i følgende tidligere britiske kolonier: Botswana, Gambia, Ghana, Kamerun, Kenya, Malawi, Nigeria, Sierra Leone, Sudan (sør), Uganda, Zambia og Zimbabwe (men ikke i Somalia og Tanzania). Det er også offisielt språk i Lesotho, Namibia, Liberia, Rwanda, Sør-Afrika og Swaziland.

Innenfor engelsk språkforskning og -debatt er utviklingen innenfor regionale varianter av engelsk et viktig tema. Det foreligger betydelig forskningsmateriale på trekkene i ulike regionale varianter av engelsk, ikke minst i ulike afrikanske land. Denne forskningen viser at det er stor variasjon mellom ulike regionale former for engelsk, både hva angår normert standardengelsk, varianter med ulik grad av pidgin-trekk og engelskbaserte kreolspråk.

Pidginvarianter av engelsk er særlig utbredt i det sørlige Nigeria og det vestlige Kamerun, mens store deler av befolkningen i Freetown-området i Sierra Leone (samt en minoritet i Gambias hovedstad Banjul) har et engelskbasert kreolspråk som førstespråk/hovedspråk (Banjo 2000:30). Pidginvarianter av engelsk er mindre utbredt i det østlige og sørlige Afrika, ikke minst fordi lokale afrikanske språk fyller funksjonen som lingua franca som disse variantene har i Nigeria og Kamerun.

3.5.2 Fransk

Fransk er offisielt språk i alle de tidligere franske koloniene i Afrika: Benin, Burkina Faso, Djibouti, Elfenbenskysten, Gabon, Guinea, Kamerun, Kongo, Mali, Mauritania, Niger, Senegal, Den sentralafrikanske Republikk, Togo og Tsjad. Fransk er også offisielt språk i de tidligere belgiske koloniene Burundi, Den demokratiske republikken Kongo og Rwanda, og dessuten i Ekvatorial-Guinea.

Det er generelt bare personer med høyere utdanning som behersker standard-fransk. Tradisjonelt har det vært svært lite takhøyde for dialektal variasjon innenfor fransk, og dette gjelder også fransk utenfor Frankrike – inkludert afrikanske land. Dette har ført til at praktiseringen av fransk rundt omkring i verden er overraskende homogen, sammenlignet med engelsk – samtidig finnes det en viss regional variasjon afrikanske land imellom (Chumbow & Bobda 2000:43).

Det er bare i Abidjan i Elfenbenskysten og i større byer i Kamerun at fransk er utbredt i en pidginisert variant. Bare i Abidjan er en slik språkform utbredt som førstespråk/hovedspråk for store grupper av befolkningen.

3.5.3 Portugisisk

Portugisisk er offisielt språk i alle de tidligere portugisiske koloniene Angola, Guinea-Bissau, Kapp Verde, Mosambik og São Tomé & Príncipe – og dessuten i den tidligere spanske kolonien Ekvatorial-Guinea. Normert uttale i Portugal er den som undervises i skoleverket, men standardportugisisk slik det blir brukt i afrikanske land har like fullt klare fellestrekk med brasiliansk uttale.

Det er generelt bare personer med høyere utdanning som behersker standard-portugisisk. Befolkningen på øygruppene Kapp Verde og São Tomé & Príncipe bruker kreolvarianter av språket, som har tildels store dialektale forskjeller. Det finnes også grupper i Guinea-Bissau og Ekvatorial-Guinea som har varianter av kreol-portugisisk som førstespråk.

I Angola og Mosambik er pidginiserte varianter av portugisisk utbredt som lingua franca, og i Angolas hovedstad Luanda er slik portugisisk førstespråk/hovedspråk for store grupper.

4. BRUK AV ARABISK

Arabisk er førstespråk for store deler av befolkningen i Mauritania og Nord-Sudan. Videre er det førstespråk for minoritetsgrupper i Niger, Nigeria og Tsjad. Det er viktig å understreke at **de muntlige arabiske dialektene** folk har som førstespråk til dels skiller seg sterkt fra den normerte skriftlige formen for **arabisk**. I tillegg er det et viktig liturgisk språk for muslimer på kontinentet, særlig i Sahel-beltet som strekker seg fra Senegal til Sudan, på Afrikas Horn, i Øst-Afrika og i Sør-Afrika. Mange afrikanske språk, særlig i Sahel-beltet og på Afrikas Horn, har tradisjonelt blitt skrevet med varianter av det arabiske alfabetet.

I dag er **arabisk** offisielt språk i Djibouti, Mauritania, Sudan¹⁵ og Tsjad, og brukes i tillegg administrativt i Eritrea.

Arabisk språk er også i ferd med å styrke sin stilling i Vest-Afrika. Én viktig faktor til dette er at mange vestafrikanere tar høyere utdanning i arabiske land (særlig Marokko, Egypt og Jordan), men også kontakt mellom muslimske grupper i regionen og religiøse sentra i Midt-Østen (særlig i Egypt og Saudi-Arabia). Det finnes tilsvarende tendenser i muslimske miljøer i Øst-Afrika og det sørlige Afrika.

¹⁵ Bare i Nord-Sudan – i Sør-Sudan er engelsk offisielt språk.

5. REFERANSER

Skriftlige kilder

- BANJO, AYO, 2000. English in West Africa. *International Journal of the Sociology of Language*, 141, 27-38.
- CHUMBOW, B.S. & A.S. BOBDA, 2000. French in West Africa: a sociolinguistic perspective. *International Journal of the Sociology of Language*, 141, 39-60.
- GOYVAERTS, D.L. & T. ZEMBELE, 1992. Codeswitching in Bukavu. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 13, 71-82.
- HEINE, BERND & DEREK NURSE, 2000. *African Languages – An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MYERS-SCOTTON, CAROL, 1997. *Duelling Languages – Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.
- PLOOG, KATJA, 2002. *Le français à Abidjan – Pour une approche syntaxique du non-standard*. Paris: CNRS Éditions.